

ДЖАМАНКУЛОВА А.Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек
JAMANKULOVA A.T.
J.Balasagyn KNU, Bishkek

Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН МИСАЛЫНДА ЖОЖДЫН ОРУС ТИЛДҮҮ СТУДЕНТТЕРИНИН КЕБИН ӨСТҮРҮҮ

Развитие речи русскоязычных студентов ВУЗов на примере произведений
Ч.Айтматова

The development of the speech of Russian-speaking university students on the example
of the works of Ch. Aitmatov

Макалада кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда Ч.Айтматовдун чыгармаларынын мисалында көркөм текст менен иштелүүчү методикалык иш- чаралар берилген. Студенттер кептин типтерин айырмалайт, кырдаалдар боюнча суроо берүү көндүмдөрүнө ээ болушат, жагдайларды жана кырдаалдарды эске алып сүйлөшүүдө (маектешүүдө) тематикалык лексиканы пайдаланышат.

Урунттуу сөздөр: көркөм текст, таасир, мазмун, каарман, машыктыруучу көнүгүүлөр, тааныштыруу, өзгөчөлүк, оозеки кеп, айкалыштыруу, окуу.

В данной статье даны методические рекомендации по работе с художественным текстом на примере произведений Ч.Айтматова при изучении кыргызского языка как второго. Студенты различают типы речи, овладевают навыками правильной постановки вопросов по ситуации, используют тематическую лексику при разговоре (беседе), учитывая обстоятельства и ситуации.

Ключевые слова: художественный текст, влияние, содержание, герой, тренировочные упражнения, знакомство, особенность, устная речь, сочетание, чтение.

This article provides guidelines for working with literary text on the example of works of Ch. Aitmatov. when learning Kyrgyz as a second language. Students distinguish the types of speech, master the skills of correctly asking questions about the situation, use thematic vocabulary during the conversation (conversation), taking into account circumstances and

Keywords: artistic text, influence, content, hero, training exercises, acquaintance, feature, combination, reading.situations.

Сөз өстүрүү – кыргыз тилин кыргыз эмес студенттерге багытталган негизги маселелердин бири. Сөз өстүрүү сөздүк менен иштөөнү, сөз айкалыштарын, сүйлөмдөрдү туура түзүүнү жана баяндоону окутат.

Студент сөздөрдү гана үйрөнбөстөн, аларды түшүнүү менен бирге алар менен сүйлөм жана фразаларды түзө билүүсү зарыл. Бара-бара ал бири-бирине байланышкан кеп түзүп, сүйлөөгө тийиш.

Студенттин кыргыз тилиндеги сөз байлыгынын негизинде туура сүйлөм түзүүгө үйрөтүп, өз алдынча айта турган оюн так билдирүүгө умтулабыз. Сөз өстүрүү сабагынын негизги түрүнө студент өзү көргөн же катышкан окуяларын, кырдаалдык диалог, полилогдорду, бир нерсеге болгон көз карашын, окуганын айтып берүү, жазуу иштери кирет.

Сөз өстүрүү сабактарында көркөм текстке кайрылуу студенттердин тил жөнүндөгү билимин арттырат. Мында студенттердин лексикалык багажы кеңейет, грамматикалык материал бышыкталат жана тексттин мазмуну студенттердин кызыгуусун туудурат. Илимий, тарбиялык иш-чаралардын таасири көркөм текст менен байланышкан бирдиктүү процесс.

Тексттин мазмуну окутуунун башка каражаттарын пайдалануу менен аныкталат. Бул комментарий болушу мүмкүн – лингвистикалык эле эмес, тарыхый, маданий, автор жөнүндө баяндама, чыгарманын негизги каарманы жөнүндө (албетте, фрагмент кай жерден алынса), сүрөттөрдүн репродукциясы, китеп иллюстрациялары, диафильмдин кадрлары болушу мүмкүн. Мисалга, Ч.Айтматовдун чыгармаларынан үзүндүлөр келтирилет.

Текстке чейинки тапшырма:

1. Выпишите незнакомые слова из текста, переведите.
2. Отработайте технику чтения выписанных вами слов.
3. Определите вид глаголов в тексте. Сверху надпишите.
4. К данным словосочетаниям подберите противоположные по смыслу словосочетания: ачык айтуу, таң заардан туруп.

Текст

Бул сүрөттү мен тартып бүтө элекмин. Аны кандай болуп чыгарын эмитен ачык айтуу да кыйын. Күнүгө таң заардан туруп, мурда долбоорлонгон айрым-айрым варианттарымды кайра баштан карап чыгам да ары-бери басып ойлоном. Мен али көңүлүмдөгүнү таба элекмин. Минтип иштин бары эми алдыда. Бул сүрөт азырынча ойдогу гана тилек.

Иштин бир жолу бүтпөй жатып, болочок чыгарма жөнүндө күн мурун жарыя салып айтканды башынан жактырбайм. Бирок бул жолу өзүңөр көрүп тургандай эч качан бүтө элек чыгармамды айтпаска айлам да жок. Эмне үчүн дегенде бул окуя ушунчалык койнума батпай турат. Мен бул иш тууралуу сиздерге айтып берүүгө эртедир-кечтир милдеттүүмүн.

Сөздүк:

Сүрөт – картина

Таң заарда – с раннего утра Долбоор – проект

Күн мурун - заранее Болочок – будущее Айла жок – нет выхода

Эртедир-кечтир – рано или поздно Ачык айтуу – откровенно говоря Милдет – обязанность

Жарыя – объявление Тилек – желание Окуя - история

Тексттен кийинки тапшырма:

1. Прочитайте внимательно текст.
2. Переведите. Озаглавьте текст.
3. О чем говорится в тексте?
4. Как выражается, на ваш взгляд, точка зрения говорящего?
5. Подумайте и ответьте из какого произведения взят этот отрывок?
6. Кто его автор? Что вы о нем знаете?

Алынган тексттер белгилүү бир талаптарга жооп берүүсү керек. Биринчиден, кызыктуу жана курч сюжет керек, ал студентти ситуацияга тез кирип, каарман менен же каармандын ордуна сүйлөшүүсү зарыл. Эгерде текст сүйлөшүүнү бербестен ситуацияга эле чектелсе диалог түзүү муктаждыгы кала берет. Окутуунун этабына жараша студенттерге төмөнкү милдеттер коюлат: жаттоо жана каарман менен өз ара сүйлөшүү, текстте берилген диалогду кеңейтип өзүнүн кошумчасын киргизүү, текстте берилген ойду өз ою катары айтуу.

Тексттин негизинде диалог түздүрүүгө үйрөтүү үчүн машыктыруучу көнүгүүлөрүн иштетүү зарыл. Ал диалогдук кепти өздөштүрүүнүн деңгээлин аныктабайт, ошондуктан кийинки этап даяр үлгүлөрдүн негизинде эркин диалогдорду түзүү.

Диалог камтыган көркөм текст үстүндө иштөө түрдүү формалардан турат. Диалогду ролдор аркылуу окутууда студенттер ситуацияга өзүлөрү катышкандыктан мугалим алардын көркөм окуудагы каталарына (көркөм эмес, механикалык түрдө окуу) дыкат көңүл буруусу талап кылынат. Ошондуктан текст менен тааныштыруудан кийин, студенттер ситуацияны көз алдына элестетип, түшүнүп, каармандар бири-бири менен кандай мамиледе экенин аңдап билүүсү зарыл. Ошон үчүн тексттеги ситуацияны анализдөө үчүн баяндама жүргүзүлөт, каармандардын өзгөчөлүгүн талдоо, алардын бири-бири менен болгон мамилесин, алардын психологиялык абалын ачуу, мимика, жесттер аркылуу сүйлөшүүсү ж.б. кирет. Баяндамада негизги көңүлдү интонацияга буруу керек.

Студенттердин кебин өстүрүү максатында Ч.Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романындагы “Манкурт” жөнүндөгү уламыш боюнча алынган диалог түрүндөгү көркөм текстти сунуштайбыз.

"Кылым карытар бир күн"

Образдар: Найман эне, Кербен башы, Жоламан, Жуан-жуандар.

1-сахна

Найман эненин үйү. Чырак жагылып турат. Дасторкондо үч киши олтурат. Алар: Найман эне жана эки кербенчи. Найман эне кымыз куюп, кербенчилерге сунат.

Н.Э.: Чарчаган түрүнөр бар, алыстан келе жатасыңарбы?

К: Ооба, тээ алыскы казак жергесинен келе жатабыз.

Н.Э.: Жолдо көргөн билгениңерди кобурап отургула.

К: Биз казак чөлдөрүндө келе жатканда төө кайтарган бир жаш жигитке жолуктук. Ээн талаада жалгыз жүргөн экен. Салам берсек алик албайт. Кер муруту кылайып жаңы гана чыгып келе жатыптыр.

Н.Э.: (Чочугансып) Кайда жүрүптүр? Аты ким экен?...

К: Акыл-эсинен адашкан өңдөнөт. Атын дагы билбейт экен. Маңкуртмун дейт...

Сахна жабылат.

2-сахна

Найман эне жалгыз. Ойлуу олтурат. Акылына бир нерсе келгендей ордунан тура калат.

Н.Э.: Табам, мен уулумду сөзсүз издеп табам. (Анан жолго чыгат).

Сахна жабылат

-Оо жараткан, бул эмне деген шумдук. Адам баласы да ушунчалык мыкаачы болобу?

Малды алса болбойбу, жанды алса болбойбу? Акылды алат деген эмне шумдук? (Алыстан үндөр угулат. Найман эне чочуп кетип, селт карайт).

Н.Э: (чочулап) Булар кимдер?

Ж: .(коркконсуп айтат) Кожоюндар.

Н.Э.: Алар эмнеге келатышат?

Ж: (сүйүнүп) Тамак алып келатышат.

Н.Э.: Айтпа мени келди деп, айтпа, уктуңбу. Мен кеттим, кайра келем. (Найман эне кетет, жуан-жуандар келет.)

Ж-ж: Ал ким? Эмнеге келиптир, эмне дейт? (кыйкырып, Жоламанды уруп, камчы менен сабайт. Бирөөсү Найман эненин аркасынан кууп, кайра жетпей) Качып кетпедиби, жеткизбей-дейт.

Ж: (башын жаап, коркуп айтат) Энеңмин дейт, энеңмин.

Ж-Ж: Энең, эне дейсиңби? Ал сенин энең эмес. Сенин энең жок. Билесиңби, анын эмнеге келгенин?... ал сенин башыңдагы терини сыйрып, кайнаган сууга малганы келди. (Башын жулкуп, уруп, басып-басып калат.)

Ж-ж: Карма (жааны берет, топусун асманга ыргытат.)

- Ат. (Жоламан мээлеп туруп атканда топусун тешип өтөт.)

- Колунда эси калыптыр-дейт бирөөсү.
- Жанагы дагы келе турган болсо, ушуну менеп атасың. Уктуңбу?...

Ж.: Уктум, уктум. (Жуан-жуандар каткырып кетип калышат).

Сахна жабылат.

3-сахна

Эрме чөл. Төөлөр жайылып жүрөт. Жоламан бир нерсени ойлонгондой асманды карап олтурат. Алыстан Найман эне көрүнөт.

Н.Э.: Уулум, кагылайын кулунум, сенсиңби. Сен экениңди билгем.(Келип кучактайын дейт, бирок Жоламан артты көздөй жалтанат).

-Уулум, бул мен - апаңмын. Тааныган жоксуңбу? Атаң ким? Атаңдын аты ким? Кимдин уулусуң?

Ж: Маңкурт, менин атым Маңкурт...

Н.Э.: Жок сенин атың Маңкурт эмес, Жоламан. Жолдо төрөлгөнүң үчүн Жоламан деп койгонбуз. Атаңдын аты Дөнөнбай, урууң - найман. (Жоламан унчукпайт. Түшүнбөгөндөй жалдырай карайт. Айласы кеткен Найман эне бешик ырын ырдайт).

Н. Э.: Алдей-алдей, ак бөбөк, Ак бешикке жат бөбөк, Кунан койду сой бөбөк, Куйругуна той бөбөк.

Жоламан тыңшап калат. Бир нерсени түшүнүп жатабы деген үмүт менен ырын улантат. Алдей, бөпөм ыйлаба,

Менин жаным кыйнаба. Атаң тойго кетиптир, Ак кесе толгон эт келет. Энең тойго кетиптир,

Эмчеги толгон сүт келет .

- Кел эми, кулунум, тамактан же. Алар сени эмне кылышкан? Кел башыңды көрөйүнчү. (Жоламан башын ала качат).

- Болду, болду тийбейм. (өзүнчө ыйлайт.)

4-Сахна

Эн талаа. Эрме чөл. Караңгы. Найман эне эки жагын карап, уулун издейт.

Н.Э.: Жоламан, Жоламан, кайдасың? Мен апаңмын. (Үн жок. Жоламан бекинип турат.

Колунда жаа.)

Найман эне Жоламанды көрөт.

Н.Э.: Жоламан, кулунум, барсыңбы? Тигилер сага тийген жокпу?... атпаааа!!!...(Ок келип Найман эненин жүрөгүнө кадалат. Жоолугу шыпырылып, төөдөн кулап түшөт.

Ж: Ааааа...-деп кыйкырып, Найман энени келип кучактап, ыйлап, басып жатып калат).

Сахна жабылат.

Студенттерди жалаң эле диалогдорду айттырып оозеки кепке үйрөтүү мүмкүн эмес, андыктан аларды өз оюн айтуу менен айкалыштыруу абзел. Жалаң гана диалогдорду окутуп айттыруу менен чектелбестен, башка машыктыруучу көнүгүүлөрдү да көңүлдөн чыгарбоо зарыл.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Айтматов Ч.Т. Романы, повести – Фрунзе, «Кыргызстан», 1988 – 656с.
2. Ананьев Б.П. Психологические основы культуры устной и письменной речи и ее воспитание в школе:” Ученые записи ЛГПИИМ им. Герцена.- т.43, 1946. - с.9
3. Джаманкулова А.Т. Кыргыз тили сабагында тексттер менен иштөө. – Б., 2014. -172б.
5. Чыманов Ж.А. Байланыштуу кепти окутуунун негиздери - Бишкек, 1997. – 100б.

Рецензент: Чыманов Ж.А. – педагогика илиминин доктору, Ж. Баласагын ат. КУУнун профессору